

romani. *) Remasițiile descendente a acestor colonie romane suntu romanii de astadi locuitori in teritiulu Daciei Traiane.

Dupa finirea belului dacicu si organizarea noiei provincie, Traianu in a. 106 se intorse la Rom'a, unde se proclama de imperatu a V. ora. Militarii si tribunii lui, dupa inchierea bataiei, se decora cu corone, lanci, colane, armile, falere si alte semne de distinctiune pentru eroismulu loru.**)

Intru memori'a acestei victorie repurtate asupr'a Daciloru, se redica in Rom'a, column'a asia numita alui Traianu, carea sta si pana astadi; numai catu in loculu statuei lui Traianu, s'a pusu statu'a S. Apostolu Petru; column'a e inalta de 120 urme, si dein afora representa in relie, faptele imperatului in belulu dacicu.

Capu II.

Dela colonisarea Daciei prein imperatulu Traianu,
pana la scoterea legioneloru romane deintr' ins'a
105 — 274 d. Chr.

§. 5. Confiniele Daciei Traiane.

Daci'a ca provincia romana, se marginea spre apusu cu Tibisculu (Tiss'a), spre amiedi cu dunarea, spre resaritu erasi cu dunarea, Istrulu numita, si cu fl. Hierassus seau si Tyras, spre amiedia nopte cu muntii carpatici, si prein aceste confine, se despartia de regiunea Iazigiloru, de Mesi'a inferioare si superioare, dupa aceea de Sciti'a mica lenga pontulu eusinu, si in urma de Sarmati'a. Prein urmare Daci'a traiana, cuprendea Transilvani'a, o parte a Ungariei

*) Kővári Tom. I. pag. 13.

***) A. T. Laurianu ist. Roman. pag. 82.

pana la Tiss'a, Maramuresiulu, Moldavi'a cu Bucovin'a, Bessarabi'a sî Romani'a.

§. 6. Impartirea Daciei.

Daci'a se impartia in superioare, carea jacea spre apusu, sî de carea se tienea sî patri'a nostra Tni'a, — sî in inferioare, carea se estendea spre resaritu. Se mai scrie, despre impartirea Daciei traiane in prim'a, unde e banatulu Temesianu sî secunda numita mai tardu Gepidia, unde e Sicali'a sî Moldavi'a.

Daci'a dupa pusetiunea ei naturale, se mai impartia: in orientale, occidentale, boreale, australe si centrale.*)

§. 7. Organisatiunea Daciei, si coloniile mai insemnate.

Traianu si-a organisatu nou'a sa provincia, fiendu de convingere, ca e mai usioru a subjugá o tiera, de catu a o conserba sî apará; in ainta cultur'a fodineloru de metalu mai alesu de auru, sî a bailoru de sare; intemelia reuniuni pentru in florirea comerciului sî a industriei, ca asia noulu cive, bucuranduse de una stare buna, se fia mai alipitu de interesulu comunu sî de tier'a sa materna, de Rom'a, urbea cea domnitoria. Cu unu cuventu: in cursu de ani 12, catu a domnitu Traianu in acest'a patria, pana atunci selbateca, puse fundamentulu culturei sî a civilisatiunei, acaroru urme nece resturnaturele cumplite de mai multi secolu, nu fura in stare ale sterge.**)

Dupa unu istoricu de ai nostri***) coloniile mai insemnate fura urmatoriele: Ulpi'a Traiana, numita dupa numele fundatoriului seu, unde fu mai in ainte Sarmis-

*) Istoriculu polonu Zaránski Tom. I. pag. 82. inca vorbesce despre o impartire a Daciei: in riposa, spre partea nordica a dunarei, in alpanse seau muntosa lenga Carpati si in mediteranea in laintrulu Daciei.

**) Kóvári, Erdély Történelme Tom. I. pag. 14, 15.

***) A. T. Laurianu ist. Roman. pag. 84, 85.

Aegetus'a, capital'a Daciloru lenga fl. Sargetiu, la satulu Gradistea (Várhely). Ruinele acestei colonie sî astadî se vedu. Apululu lenga Alb'a-Iulia, acarei ruine se mai vedu inca de a drept'a Muresiului la gur'a fl. Ampoiu. Salinae la Turd'a, Napoc'a la Gherl'a, dupa Ackner la Mirasteu (Nyárádtő), Aquae, acum Sargetiu seau Hatiegu (dupa Ackner la Gioagiulu de diosu). Pretori'a August'a, Aurariae la Abrudu, Patavissa, Parolissu; Aquae vivae, la satulu Arancuta nu departe de Clusiu; Ruconium (la Sasu-Reginu), (Utidava seau Doricava, dupa unii la Muresiu-Osiorheiu, dupa altii la Sedisiora), Patroissa la satulu Petrisiani lenga Zlathn'a, sî altele. Dupa Kővári (Tom. I. pag. 13, 14), se vedu astadî in patri'a nostra urme de 70 colonie romane. Lucru demnu de insemnatu, că pre unde a fostu acele colonie, se afla sî astadî celi mai multi locuitori romani d. e. in valea Sargetiana seau tienutul Hatiegului.

Er' invetiatulu Ackner pre temeliulu cercetariloru sale, ne insemna urmatoriele colonie romane:

- a) Ulp'i'a Traiana, unde e astadi satulu Gradiste.
- b) Apulum intre Partosiu sî Alba-Iuli'a (totu cá mai susu.)
- c) Patavissa la Feldior'a secuesca.
- d) Napoc'a la satulu Mirasteu (Nyárádtő).
- e) Parolisum la Veciu (Vecs), Aquae la Gioagiulu de diosu (asia dar' nu la Hatiegu?)
- f) Aurariae, la Abrudu sî Zlathn'a.
- g) Brucla, la Cricău, (Krakko).
- h) Marco-clava la Varfalau (Várfalu) sî
- i) Salinum la Turd'a. Acelu istoricu arata 10 colonie sî 13 castele stative (arx stativa).*)

Coloniile romane fura stensu legate de olalta, pre in drumuri asternute, care crucisîau in tote partile, sî a

*) Vedi: Jahrbuch der k. k. Central-Comission zur Erfindung und Erhaltung der Baudenkmale II. Bd. Aufl. 1857 Seite 63—100.

caroru urme se mai vedu sî in dîlele nostre; (dupa cum vomu vedea mai in dîosu §. 9.).

Cetati intemeliate de Daci se dîcu a fire fostu in patri'a nostra urmatoriele: Sarmis-Aegethusa (la Gradistea), Dierna (Tord'a), Zeugma (Clusiulu), Sandava (Sigisiora); Utidava (Odorheiulu); Singidava (Singetinulu, Kis Enyed); Tarnis (Alba-Iulia).*)

§. 8. Apararea si administratiunea Daciei.

Pentru apararea Daciei traiane, cá provincia romana, se asiediara preintre coloniele ei, legione romane. In inscriptiunile de pre acelu tempu, se face amentire de urmatoriele legiuni romane: legiunea I^a Adjutrix, V macedonica, VI victrice, VII Claudia, XXX Valente victrice, mai adese ori inse vene in ainte in inscriptiuni legiunea XIII gemena numita sî Ulpiana.**). Despre acest'a legiune Kóvári ***) scrie, cá a fostu stationata tocm'a in patri'a nostra, sî cá acest'a erá de ajunsu spre securitatea tierei.

Cu comand'a preste legiunile dein Daci'a cum sî cu administrarea aceleia, fû insarcinatu mai antaiu M. Scaurianu in calitate de Propretoriu. Pre lenga acest'a demnitate mai unî elu in person'a sa, sî demnitatea de Procuratoriu al' colegiului Aurariloru, carele avea misiunea de a ingrigi sî a conduce cultivarea fodineloru (bailoru) metalice, dein care Rom'a tragea mare folosu.

Despre colegiulu aurariloru cum si despre oficialii mai de frunte a aceleia, anumitu: de Prefectulu seau Procuratoriulu sî Patronulu, de Sub-procuratoriulu sî Decurionulu aceleia, si erasi despre Triumvirii monetari, sî culegatorii de auru, — ce se transportá la Rom'a in fia-

*) Vedi: L. Lebrecht, Geschichte der Aboriginen dacischen Völker in Abend-Unterhaltungen. Aufl. Hermannstadt 1781 Seite 38. Kóvári Erdély Regisségei pag. 9.

***) Felmer Primae lineae Hist. Transilv. pag. 52.

****) Kóvári, Erdély történelme pag. 14.

care lustru, — sî in urma, despre Cuestori s. a., se face mentiune forte adeseori in inscriptiunile de pre acestu tempu. *)

§. 9. Starea fericita a Daciei de pre tempulu lui Traianu.

Daci'a constituita sî organisata de Traianu incepuse a prosperá, sî se inaltiasa la unu gradu de cultura sî fericire asemenea celoru alalte provincie romane. De martori ai culturii sî fericirii Daciei traiane, sierbescu monumentele basiliceloru, templeloru, amfiteatreloru, scaldatoriloru sî apeducturiloru, descoperite intre ruinele cetatiloru de pre acelu tempu. (Area amfiteatrului dela Ulpi'a Traiana (Gradiste,) sî acum se vede dístulu de bene). Mai incolo de documentu a culturii sierbescu sî statuetele Daciloru sî Dîeeseloru gentile de intre care unele se vedu sî in tempurile nostre. Ba inca sî numii (banii), de pre acelu tempu, inca ne refereza despre fericirea, securitatea sî abundanti'a Daciei Traiane.**)

Remasitiile drumuriloru asternute cu pietra sî pastrate pana in dílele nostre, inca suntu unu altu documentu de buna-starea sî prosperarea Daciei traiane, cum sî de gradulu culturii, in carele se aflau pre atunci artile, la vechii nostri strabuni.

Intru adeveru stramosiulu Traianu a priceputu, cà drumurile bune suntu locomotivulu, nu numai a comerciului sî industriei, ci sî a prosperarei unui imperiu. Pentru aceea Daci'a sa, o legà de Rom'a, capital'a lumei, sî coloniele ei le impreunà la olalta prein drumuri asternute duse in diferite parti; de intre care unele, pre unele locuri sî acum inca se folosescu.

Una linea principale de drumu tocm'a dein Rom'a anem'a imperiului, venea pre la port'a de feru pana in Tni'a, sî se intendea pana la Turd'a, aci ast'a linea principale, se impartîa in doue linie; deintre care un'a se continuá

*) Felmer Primae lineae Hist. Transilv. pag. 52.

***) Felmer, pag. 53, 54.

pre lenga baile de sare dela Turd'a sî Pat'a, pana la Clusiu. Aci se subimpartiá in alte doue linie; de intre care un'a mergea catra Bistritia, er' ceca alalta pre lenga tiermurele Nadosiului, se intendea pana la Zutoru. Una alta linie, dein linia principale impartita la Turd'a, se intendea pre la Feldior'a-Ogr'a (pre unde se vede sî astadi) la Muresiu - Osiorheiu, sî pre la Pauc'a, Abafiaia sî Veciu, mergea catra Bistritia, uninduse cu ceealalta linie, ce venea dela Clusiu. Inse dein linie, ce ducea la Muresiu - Osiorheiu, se rupse o alta linie laterale, carea trecundu pre la Niaradu, mai pastrandu-si urmele, pre la Iobagifalau sî Michhaza — pre lenga baile de sare dela Sovata, se intendea preste munti, pana in pamentulu Secuiloru. *)

§. 10. Eliu Adrianu 117 — 138 d. Chr.

Acest'a, invidendu gloriei lui Traianu, desiarta cele trei provincie deincolo de Eufrate, anume: Armeni'a, Mesopotami'a sî Asiri'a, pre cari le adaugase Traianu imperiului romanu. Rotteck**) inse, escusa pre Adrianu si dice, ca elu n'a desiertatu provinciele dein colo de Eufrate dein invidia catra glori'a lui Traianu, ci dein motivulu amarei de pace sî dein considerarea bene intielesa a cercustariloru marginindusi glori'a sa la conserbarea buneci stári interne a terei.

Daci'a traiana inca erá se o desierte, deca nu l'ar fi desvuaduitu amicii sei, ca se nu lase in manule barbariloru pre atáti cetatiani romani. Cu tote aceste, se scrie, ca érasu, pentru ca se detraga dein glori'a lui Traianu (?), derimá puntea cea gigantica, facuta de Traianu preste dunare, subtu pretestu, ca ea sierbesce numai spre a inlesni barbariloru trecerea in Mesi'a, pre candu elu ar fi fostu detoriu se o apere. Se pare, ca Adrianu a facutu acest'a, candu calatoreá

*) Vedi despre tote aceste: Kóvári, Erdély Történelme pag. 14. si

Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde 1845 I. Bd. 3. Heft.

**) Rotteck's Allgem. Geschichte III. Bd. pag. 41.

prein tierile imperiului, cace atunci cercetà elu intariturile fia-carei provincie, demolì unele castele sî altele le stramutà in locure mai acomodate.

Barbarii petrushi de fric'a Romaniloru, nu cutedâra a tulburá Daci'a, ba inca pre Adrianu si-lu fecera, judecatoriu (arbitru) a certeloru sî disputeloru, ce le aveau eli intre sene. De aceea Daci'a, in inscriptiunile de pre tempulu lui Adrianu se numesce „fericita“ (Dacia felix), sî pre o moneta de pre acele tempure Adrianu se numesce: „restauratoriu Daciei“ (restaurator Daciae).

Deintr' inceputu puse Adrianu de Preside preste Daci'a, pre Marcu Turbine, carele erá de odata Preside sî preste Panoni'a. Dupa aceea puse numai preste Daci'a de Propretoriu, pre Cneiu Papiriu Elianu, carele fece apeducturile dela Ulpi'a Traiana in a. 132 d. Chr., pre cum se dovedesce dein inscriptiuni.

De altu-mentrea, Adrianu se descrie de istorici, cá unu principe, caruia pucini se poteau asemená in cunoscerea negotialoru gubernementale, pucini in zelu sî in activitate. Calatorindu pre díosu tote provinciele estensului seu imperiu, pretotendenea lasà dupa sene benecuentarile institutiuniloru benefacatorie.

Sî literatu inca erá densulu sî amicu a artíloru; inse nu fù asia blandu sî amabilu cá Traianu. Ba inca in periodulu dein urma a vietiei sale, fù sî prea aspru, sî a uneori chiaru nedreptu. — Mai mare aplecare avuse elu spre literatur'a greca; de aceea sî pretiuia elu totu, ce erá grecescu. . . . Morì in 10. Iuliu 138 d. Chr.

§. 11. Titu Antoninu Piu 138 — 161 d. Chr.

Acestu imperatoriu, fù celu mai virtuosu de intre moritori. Ce e dreptu istoricii nea lasatu numai pucine insemnari despre faptele acestui domnitoriu; inse totusi sî acele su de ajunsu spre a castigá amorea sî respectulu generatiuniloru mai târdîe. Numele lui, va remanea totu de una scumpu pentru poporu: elu va remané unu nume

de onore, care sî l'a atribuitu multi de intre sucesorii lui, fora de a fi in fapta Antonini.

In cursulu gubernarei sale de ani 38, a domnîtu in lumea romana, pace sî abundancia. Umanitatea, dreptatea sî amorea lui de ordene, adusera benecuventare preste imperiulu romanu, er' patimile urtiose sî indemnurele nemorale, disparura. Scientiele prosperara, er' barbatii de litere, scolele sî profesorii si aflara intr' insulu pre mecenatele seu, celu mai zelosu.

Sî poporale straine inca se purtau cu respectu sî confidentia catra unu monarchu, pre care-lu asemenau cu vechiulu rege romanu Numa Pompiliu, intemeliatoriulu baserecei lui Ianu, carea erá simbolulu pazei sî a bataiei.

Decumva e adeveratu ceea, ce dice Iuliu Capitolinu*), cá in Dacia traiana s'ar fi tulburatu pazea sî liniscea interna, toem'a subtu acestu domnitoriu prea bunu: atunci aceea nu pote detrage nemicu dein insusirile escelente sî dein virtutile lui Antoninu; ci aceea, e de a se considerá pote numai, cá o consecuintia a asupririloru sî impilariiloru, ce le voru fi facutu unii deregatori romani lacomi sî nesatiosi. Acestu laudatu imperatu, mori in 161 sî fû gelitu, cá unu adeveratu parente de subditii sei, acaroru numeru se sui cá la 120 milioane. — Prefectu al' Daciei fû Caiu Clodiu s. a.

§. 12. Marcu Aureliu Filosofulu. 161 — 180 d. Chr.

Acest'a inca fû unu domnitoriu plenu de zelu, activitate sî virtute; unu domnitoriu blandu sî loialu, sî totusi indiestratu cu o taria spirituale, carele cu talentele de domnitoriu sciù impreună sî demnitatea filosofiei celei mai sublime. Dein teneretiele sale initiatu in filosofi'a Stoica, a sciutu urmá in tota viati'a sa, intre tote impregiurarile, principialoru salutarie a aceleia. Si desí facia cu sene, erá forte severu; totusi sciù a fire sî crutiatoriu sî indul-

*) Felmer pag. 55.

gente facia cu defectele altora. Elu erá benefactoriu, nu numai dein detoria, ci dein semtiu umanu; si pentru aceea pre câtu fû de demnu de amore, pre atâtu fû elu de demnu si de respectulu omeniloru. *)

Despre starea Daciei traiane in specialu, n'avemu notitie sigure de pre tempulu acestui imperatu; atâta totusi se scria, cumca a administrat'o Caiu Rutiliu Cocle, carui'a cà propretoriu, cà legatu a imperatului, si prefectulu legiunei XIII Gemene, — decoratu cu coron'a de auru murale — in memori'a vertutiloru sale belice aratate in espeditiunea in contr'a Daciloru, cà unui barbatu bene meritatu pentru republica, i-se redicà unu monumentu, dupa cum se vede dein inscriptiunea, carea se afla la Zamosiu. **)

§. 13. Comodu. 180 — 192 d. Chr.

Macaru cà se sperá, cà vertutile tatalui voru trece la fiulu seu dreptu ereditate: totusi aci acest'a sperare fû desiarta. Insusirile si plecarile cele rele a lui Comodu, erau e diametro opuse, insusiloru escelente, si laudabile a tataneso. Elu si-incepù carier'a sa de regente cu escese desfrenate, si si-o inchieà cu crudelitati ingroditorie si degenerate pana la gradulu nebuniei. Una multime deintre senatorii si cetatianii celi mai alesi, devenira sacrificiale nesatiosei sale pofte de sange. Chiaru si favoriti'i sei, cum d. e. Pereniu si Eleandru, cari sierbira de instrumentele tiraniei sale, inca devenira in urma, prein instigarea lui, victim'a furiei poporului.

Anem'a lui, dein candu in candu se facea mai reutiosa si mai ne semtitoria: nu mai remase nece unu semtiu de onore, intr'ins'a. Tempulu si-lu petrecea, seau in placeri rusinatorie, seau cu jocuri amfiteatrale, in care nu se rusinà insusi a jocà rolulu de luptatoriu mai antaiu in contr'a anematoru selbatece, apoi, in contr'a omeniloru. De 355 de ori, lu vediura pre elu romanii, luptanduse pre arena;

*) Vedi mai pre largu: Rotteck's Allgem. Geschichte III. Bd. p. 42, 43.

**) Zamosius Anal. pag. 45.

lingusitorii lui, lu asemenau cu Hercule al' Greciloru; ba inca in nebuni'a sa, pretense cá elu, cá triumfatoriu, se se onoreze cu premiu, seau renumeratiune dein cass'a gladiatoriloru. Ani 13 suferira romanii pre acestu principe tiranu pana candu in urma, se ucise de unu luptatoriu condusu anume de o amanta a sa. Senatulul pronuciã blastemu pre memori'a acestui tiranu sî enemicu al' imperiului.*)

De pre acestu tempu, cá legati ai Daciei traiane se memoreza Albinu sî Niger. Despre acestia scrie Eliu Lampridiu (in viati'a lui Comodu), cumca avendu bataia cu barbarii, locuitori dein colo de Daci'a, sî-au castigatu mare gloria.

§. 14. Helviu Pertinace 193 d. Chr.

Acest'a fû unu betranu respectabile, carele dein stare de diosu, singuru pre in meritele sale, se redicã pana la cea mai inalta culme, sî alegunduse de imperatu, fû felicitatu cu bucuria dein partea Senatului sî a poporului. Numai pretorianii, nu erau multiumiti cu densulu, dein cauza, cà acestia fiendu dedati la disordine sî desfrenu, nu le venea bene, sî nu le placea, deca capetau câte unu domnitoriu amatoriu de ordine, mai riguros sî mai regulatu. Asia eli, tramesera ucidãtori in palatiulu imperatescu, cari taliara capulu bunului imperatu Pertinace.

Despre Daci'a traiana, numai atãta se insemneza, cumca aceea a administrat'o Pertinace, inca in ainte de a se face imperatu, sî cumca a administrat'o bene. Cene a urmatu dupa elu cá gubernatoriu a Daciei, nu se scia.**)

§. 15. Septimiu Severu 193 — 211 d. Chr.

S. Severu, se suì pe Tronu numai dupa ce invinse sî nemicì pre anti-imperatorii: Pescenniu, Nigeru sî Clodiu Albinu. Elu si-deschise cale la Tronu pre in efectuarea

*) Rotteck's Allgem. Geschichte Bd. III. pag. 43, 44.

**) Felmer pag. 57, 58.

scenelor celor mai sangerose. O multime de barbati alesi, intre acelia si 42 Senatori dein partidele contrarie, fura adusi ca sacrificia poftei sale de domnia si de stralucire. Cetatea veche, Bisantiulu, in care-si cautara asilu partisanii lui Niger, — dupa ce acest'a se ucise — fu derimata; presidiale de intr' ins'a, cum si tote persoanele mai de rangu trecura prein ascutitulu sabiei; er' celia alalti locuitori fura venduti ca sclavi.*)

Severu avea o natura severa: elu fiendu crescutu in castre nu cunoscea alta constitutiune, decatu numai cea soldatesca. Supunerea neconditionata cautá se fia in aintea lui, cea de antaiu detoria a unui cetatianu, ca si a unui soldatu. Starea soldatesca era cea de antaiu stare in statu. Elu nu respecta senatulu, nu respecta poporulu, pre care lu considera a fi condemnatu numai spre sierbire si spre purtarea sarcinilor!!! Pucina respectare a demnitatiei si drepturilor naturale a omenimei . . .!! Inse caus'a acestei nerespectari, va fi fostu de o parte si coruptiunea morale a poporului romanu, carea pre acelu tempu nu se afla in unu gradu neinsemnatu.**)

Inse cu tote aceste, nu se pote nega si aceea, ca Severu a fostu indiestratu cu mari daruri de domnitoriu. Cace, dede multe ordinatiuni bune, juste si benefacutorie. In bataile esterne inca esclá pre in geniulu si fortun'a sa. Invinse pre mai multi enemici, pre Parti, pre Caledoni si Arabi. Nece ostenel'a, nece pierderea, nece etatea inaintata, nece bol'a, nu-i frangea zelulu lui. Mori in etate de 65 ani la Eboracu in Britani'a, in an. 211. dupa Chr.

Despre Daci'a traiana nece atata scire n'avemu, catu se scimu, bataru numele acelu Propretori ori Legati, cari au gubernat'o pre temporele lui Severu. Numai numele imperatului se mentiunea intru o inscriptiune, carea o produce

*) Zaránski's Weltgeschichte I. Bd. pag. 95, 96.

**) Rotteck's Allgem. Geschichte Bd. III. pag. 46, 47.

Zamosiu*), de unde totusi se vede apriatu, cumca Daci'a traiana pre atunci se aflá inca in posesiunea Romaniloru.

§. 16. Bassianu Antoninu numitu: Caracalla. 211—217 d. Chr.

Acest'a si-a maculatu numele seu pentru tota posteritatea, prein crime de ucideri ingroditorie. Pre fratele seu Get'a l'a ucisu in braciile muma sa. Sî nemultûminduse cu versarea sangelui nevinovatu a fratelui seu, mai ucise inca alti 20000 omeni, cari parte cá amici, parte cá partisansani ori sierbitori, tineau de partid'a ucisului frate. Inse in urma, cadîu sî elu victim'a mortiei prein Pretoriulu Macrinu an. 217 d. Chr.

De pre tempulu acestui domnitoriu, cu inceputulu seclului alu III. (200 ani), se face mentiune mai antaiu la scriitori, despre invasiunea Gotiloru in Daci'a traiana. Acestia, in lupte tumultuarie, ce e dreptu, fura batuti de ostile romane.

Celi mai multi scriitori, afirméza, cá locuent'ia loru cea mai vechia, ar' fi fostu in Scandinavi'a de amiedianopte unde sî acum mai esista o provincia cu numele: Gothlandi'a (Gothland). De aci apoi emigrandu, percorsera sî infestara Sarmati'a, Daci'a, Mesi'a, Traci'a, Panoniele sî alte provincie romane. Cu modulu acest'a, numele Gotiloru deveni totu mai tare cunoscutu, sî incursiunile loru in tierile imperiului romauu, se fecera totu mai dese.

§. 17. Epoc'a trista a imperiului romanu.

De aici in ainte urmeza o epoca trista pentru imperiulu romanu, prein urmare, sî pentru antic'a nostra patria, cá parte constitutiva a acelu'a. Istori'a, aceea martora a fapteloru maretie sî vertuose, si-pierde dein insemnatatea sî atragerea sa. Fapte mari, nobile sî vertuti nu mai potemu intimpiná pre terenulu ei. Imperiulu romanu, se asemená mai multu unui imperiu militariu, unde

*) Zamosius pag. 27.

domnea licenti'a, desfrenulu, aroganti'a sî coruptiunea soldatiloru. Acestia si-arogara puterea, de a pune imperati, mai alesu deca le plateau pungi marisioare de bani, seau sî de ai depune, deca nu le placea de densii, seau nu le venea la socotela. Inse, pre celi depusi, forte arare ori, i mai lasau in viatia; ci mai adese ori despoliandui de tronu, i-despoliau sî de viatia. De aci urmà, cà sî tempulu domnirii lor, fù mai alesu forte scurtu, sî mai fora nece unu efectu pentru imperiu.

Senatulu si-pierduse tota puterea sî auctoritatea: elu tremurà dein aintea soldatiloru; poporulu romanu ajunsu numai o degeneratura dein ceea, ce fuse odata.

In asta stare miserabile sî deplorabile aflanduse imperiulu romanu: enemicii straini, poporale barbare, capetara dein dî in dî mai mare curagiu de a atacà unu imperiu, carele coprendea in sene insusi sementi'a decadentiei sale, unu imperiu, carele pornise pre calea ruinaiei. Imperiulu romanu numai continea in sînnulu seu, acele poteri morale, care dau garantia sî viatia poteriloru fisice.

Sî desi s'a templatu câte odata, de s'a suitu pre tronu, câte unu imperatu mai bunisioru, cum fura d. e. Alesandru Severu, Aurelianu, Probu; inse ce putura face acestia, facia cu unu poporu molesitu, degeneratu, caruia i trebueau numai petreceri, jocuri sî pane (panem et circenses!), sî facia cu o militia asemene desfrenata, molesita sî aroganta! Sî apoi inca in atari tempore, pre candu diferitele gente barbare, atacara cà sî nescari lei turbati, de tote partile imperiulu romanu. . . . !!

Inse se intrecurmamu enararea ulterioare a diferiteloru morburi cumplete, cari consumara viati'a acestui imperiu stralucitu sî potente; cace enararea acelor'a se tiene de alta sfera: de sfer'a istoriei generale, seau mai bene, de sfer'a istoriei speciale a vechiloru Romani. Apoi in urma, ori sî cum, totu vomu cautà se devenimu la aceea convictiune: cà totu, ce a inbetranitu, cautu se apuna odata, mai tempuriu ori mai tardiu. Rom'a sî poporulu ei, a

inbetranitu: asia a cautatu se descenda de pre teatrulu lunei in senulu mormentului, sî se faca locu altoru natiuni mai tenere desî mai neculte, ba toema barbare.

§. 18. Faptele unoru imperati romani pana pre tempulu lui Aurelianu 217 — 270 d. Chr.

Se ne intorcemu dara la firulu istoriei nostre. Ar fire, de a se mai insirâ aici sî aceli imperati, cari au domnitu pana pre tempulu lui Aurelianu, adeca: pana pre tempulu candu Daci'a traiana remase preda Gotîloru (217 — 274). Inse fiendu cã istori'a de pre aceste tempure nu ne pote enará prea multe fapte demne de insemnatu, ci mai numai scaderi sî crime de a imperatorulu, cari au urmatu pana la Aurelianu: asia, ne restringemu a mai insemná aici numai pre aceli imperati romani, cari seau prein victorie asupr'a barbariloru mai alesu asupr'a Gotîloru, seau prein alte fapte a loru, si-au lasatu ore-si-care momoria in Daci'a nostra traiana.

Intre acestia se numera: Gordianu III (238—244 d. Chr.), carele in unu epitafiu, ce lu redicara ostasii in onorea lui, se numesce: „invingutoriulu Gotîloru.“

Filipu sucesorulu acestuia (244 — 249 d. Chr.), carele indiestrã Daci'a cu privilegia sî libertati, dupa cum dovedescu monetele date de acestu imperatu. Se scrie cã Filipu pentru aceea a indiestratu cu privilegia sî libertati pre coloniele traiane, cã cu atatu mai bene, se se ajute cu aceste, in contr'a barbariloru, cari devastau provinciile romane. Intre acesti barbari fura fora de indoieia sî Gotii.

Pre tempulu acestui imperatu, in a. 244 d. Chr. si-a serbatu Rom'a un'a milia de ani dela fundarea sa, intre augurii nu prea bune!

Deciu urmatoriulu lui Filipu (249 — 251) batù mai de multe ori pre Goti, sî curati Daci'a de acesti barbari in a. 249 d. Chr. precum erasi se adeveresce dein inscriptiuni. Cu tote aceste, in an. 250 d. Chr., Gotii nu numai infestara Daci'a vechia, ci eli trecura inca sî du-

narea, intrara in Mesi'a, sî impresurara Nicopolea. Deciu in anulu urmatoriu (251) merse in contr'a loru: i-aruncà preste dunare sî i-persecutà mai in colo; inse persecutandui cu multa ardore sî fora atentiune destula, — fiendu totu de odata vendutu sî de unu duce alu seu, de Trebonianu, — se cufundà in nescari locure limose (in Daci'a traiana), sî perì acolo, in a. 251 d. Chr. Acest'a inmultù prein colonie noue populatiunea Daciei traiane.

Galienu (260 — 268 d. Chr.) perdù Daci'a vechia: ea devenì in manule Gotiloru. Acestia se intensera apoi cu escursiunile loru devastatorie, prein Mesi'a, Pontulu, Greci'a, Macedoni'a sî Asi'a mica; despoliara chiaru sî baseric'a Dianeì dein Efesu.

Inse Imperatulu Claudiu II. (268 — 270 d. Chr.) batù forte tare pre Goti, cari in societate cu alte genti barbare, incursera de nou in provinciile romane. Mai multi fruntasi ai barbariloru fura prensi, 320,000 Goti pierira, 2000 nai fura inecate, riurile fura acoperite de scuturi, tiermurii loru erau acoperiti cu spade sî lanci. Campurele erau plene de osamente, atâtea mulieri se prensa, câtu fiacare ostasiu romanu potea se-si lié câte doue, trei, (asia se scrie in epistol'a imp. la Treb. Pollio in Claudiu). — Mai tote provinciile romane fura implute cu sierbitori Goti; celi, cari potura scapà cu fug'a in muntele Emu, pierira acolo de fome sî pestilentia. Asia in urm'a acestei victorie stralucite, repurtate mai alesu prein vertutea sî bravur'a beliducelui Aurelianu, Daci'a traiana, se mai curatì odata de Goti — desi numai pre scurtu tempù —*). Claudiu morì de ciurma indata dupa devingerea Gotiloru 270 d. Chr.

§. 19. Aurelianu imperatulu (270 — 275) si scoterea legiuneloru romane dein Daci'a traiana in 274 d. Chr.

Subtu imperatulu Aurelianu sucesorulu lui Claudiu

*) Daci'a vechia remase provincia romana pana pre tempulu lui Aurelianu 274 d. Chr. Vedi: Rotteck's Allgem. Geschichte Bd. III. Seite 14, 50. Pomp. Laet. etc.

II, Daci'a vechia deveni erasi pred'a Gotiloru, si inca pre tempu mai indelungatu. Aurelianus, ce e dreptu, nu lipsi a continua bataia cu Gotii, si intre alte victorie repurtate asupr'a loru, ucise tocm'a si pre unu duce al' loru cu numele Canabaud, deinpreuna cu 5000 omeni. Inse, cu tote aceste, avendu de o parte a purcede in resaritu in contr'a Persiloru, de alta parte, vediendu, ca barbarii dela marea negra, nu inceteza a infesta Daci'a, mai luandu in consideratiune si aceea, ca Iliriculu si Mesi'a prein multele batai, s'au devastatu si desiertatu: in 274 d. Chr. determina se scotia legiunile romane dein Daci'a traiana, deinpreuna si cu o parte dein locuitori (mai vertosu celi cu cas'a in spate, ca melciu), si se le asiedie in Mesi'a de midilocu, carea apoi o numi Daci'a noua (Daci'a Aureliana), ca se nu se de uitarei numele provinciei formate de imp. Traianu. Acest'a Dacia o impartii: in ripense, ce se estendea pre rip'a dreapta a dunarei dela fl. Margu pana la Escamu cu capital'a Ratfaria, si in Daci'a mediteranea, ce se intendea pana catra muntii Traciei si Macedoniei cu capital'a Sardic'a.

§. 20. Finea imperiului romanu in Daci'a traiana 274 d. Chr.

Asia se fini imperiulu Romaniloru in Daci'a traiana, dupa ce tienuse mai bene de unu secolu si diumetate, 169 ani. — Inse cea mai mare parte dein coloniele traiane remase in Daci'a, carea, prein lung'a loru vietuire intr'ins'a, li se facuse patri'a si pamentulu nascerei loru. Coloniele traiane legate fiendu de familiile si averile loru, mai volira a fi sub domni'a Gotiloru, de catu a-si desierta patri'a sa. Apoi nece domni'a Gotiloru nu fu atatu de aspra: cace acesti'a, ca nescari barbari cu locuentie nestatorie, si cari se nutreau mai alesu dein rapiri si predi de bataia, vedinduse in posesiunea Daciei, nu numai nu tulburara pre locuitorii pacifici a aceleia, ci inca i si aparara in contr'a incursiuniloru altoru barbari — lasandui, se cultiveze agrii in pace, de unde se-si pota avea si eli nutrementulu de lipsa in scambu pentru spoliale castigate cu armele dein

alte tieri.*) Coloniele traiane dupa o convetiuire de 20 ani, se familiarisera cu Gotii.

Altu motivu, dein care, coloniile traiane remasera cea mai mare parte in Daci'a, fũ sũ acel'a, cã suferindu mai multe impilari sũ storsuri dein partea deregatorilor romani degia corupti sũ nesatiosi, mai preferira a remanea in alian-tia cu nescari barbari (cu Gotii) mai toleranti, de cãtu a mai fire subtu domni'a sũ protectiunea Romei celei sfasiate sũ langede.**)

Provincialii Daciei (coloniile traiane) pre lenga aceea, cunosceau mai bene starea lumii de pre atunci, decãtu cã, se se induplece a-si scaimbã patri'a sa sigura — unde se tredĩra acum dupa cate-va generatiuni, unde jaceau acum inmormentate sũ osamentele mosiloru sũ stramosiloru sei ***) cu speranti'a unei alte patrie mai pucinu sigure; mai alesu vediendu, cã tote tieretele de prein pregiuru erau espuse in-vasiuniloru barbare, sũ cã cu pucinu mai in ainte Alemanii incursera chiaru in Itali'a, in a n e m ' a i m p e r i u l u i r o m a n u .

Aceste pucine argumente inca potu sierbũ de unu res-punsu la aceli neamici a originei noastrei romane, mai alesu dein patria, cari, in contr'a adevverului istoricu, mai multu dein rivalitate natiunale, se incerca a deduce dein scoterea legioneloru romane (sũ pote a unoru provinciali, omeni cu cas'a in spate), prein Aurelianu, cumca coloniile traiane dein Daci'a vechia, s'ar fi sterpitu cu asta ocasiune, esĩndu cu totii de intr'ins'a, sũ cu o usiuretate nedemna de unu istoricu, se incumeta a afirmã, cumca romãnii de astadĩ nu ar' fi adevveratii sũ directii descendenti ai

*) Gibbons Geschichte; Pütz Geschichte Bd. II. pag. 14;

P. Maioru pentru inceputulu Romaniloru pag. 43, 40, seqq.

Vedi: A. T. Laurianu, ist. Roman. pag. 105, 106.

**) A. T. Laurianu ist. Roman. pag. 106.

B. Maniu disertatiunea istorico-critica sũ literaria despre originea Romaniloru, pag. 166 etc.

***) P. Maioru pentru inceputulu Romaniloru, pag. 36, 37, seqq.

coloniiloru traiane dein Daci'a vechia, ci parte veniture mai tardie dein Mesi'a seau Daci'a aureliana, parte amestecature de Daci, Slavi, Goti romanisati, si mai scie si D-dieu ce!

Inse, cumca romanii de astadi suntu adeveratii descendenti ai coloniiloru traiane, e unu adeveru istoricu, probatu cu temeliurile cele mai ponderose si mai invederate de toti scriitorii nostri natiunali: de Sincaiana, Cleinu, Maioru etc. etc.; aceea e unu adeveru istoricu recunoscutu si de unii istorici si scriitori straini neinteresati.*)

Si in acesta a nostra convingere, cu atata ne intarimu mai tare, cu catu si numele genericu, si organismulu limbei, datinele, traditiunile, salturele natiunale si chiaru si superstitiunile pastrate in senulu poporulu romanu, pana in dilele nostre, inca vorbescu in modulu celu mai elocunte, pentru originea nostra romana.

Capu III.

Dela asiediarea Gotiloru in Daci'a Traiana, pana la invasiunea Huniloru. 274 — 376 d. Chr.

§. 21. Gotii in Daci'a Traiana.

Gotii asiedianduse in Daci'a Traiana, nu incetara a face si de aici in ainte incursiuni in provinciile romane.

*) Vedi: a) Georg Reichersdorf in Chronogr. Tniae. b) Katanchich de Istro c. 8. c) Laurentius Toppeltinus Orig. et Occas. Tnorum C. VI. pag. 51. d) Ferd. I. in diplom'a dein 1548 data Archi-Eppului dein Strigoniu Nicolau Olah, descendente dein stralucita familia unadiana, astfelu se esprima: „Hae vero sunt omnes propemodum laudatissimarum gentium origines, inter quas Valachi gentiles tui, minime postremas habent, ut posse quos ab ipsa rerum Domina, Roma oriundos constat“ etc. etc.